

Татјана Ч. Здравковић Стојановић*

Прва нишка гимназија „Стеван Сремац”

<https://orcid.org/0009-0004-7833-4884>

АНТИЧКИ РИМ У ДЕЛУ ЈОВАНА ДУЧИЋА

У овом раду ћемо анализирати приказ античког Рима и личности из римске историје у делу Јована Дучића, и то у његовим књигама *Блајо цара Радована* и *Градови и химере*. Покушаћемо да утврдимо везе између дела античких аутора и Дучићевог поменутог прозног опуса. Такође, у нашем фокусу ће бити дела античке књижевности која су утицала на Дучићево поимање антике, а намера нам је и да расветлимо начин на који Дучић дата дела интерпретира. Посебно ћемо се осврнути на приказ двеју античких личности, Цицерона и Цезара, који су били посебно инспиративни за Дучића, како у погледу њиховог карактера тако и у погледу њиховог књижевног и политичког наслеђа.

Кључне речи: Јован Дучић, *Блајо цара Радована*, *Градови и химере*, Рим, Цицерон, Цезар, Плутарх

Дело Јована Дучића, једног од најистакнутијих представника српске књижевности XX века, познато је по мотивима античког наслеђа. Антика, међутим, није сама по себи тема његове поезије и прозе, већ је средство којим Дучић илуструје своје мисли (LEOVAC 1963: 47) кад год се пружи прилика за то, а све захваљујући добром познавању античке историје, митологије, књижевности и филозофије. Познато је да класичне језике није знао и да је о антици сазнавао из књига француских научника, као и из француских превода античких писаца (KAŠANIN 2004: 228).

Дучићева фасцинација антиком је добро истражена, али чини се претежно у оном делу који се односи на грчко античко наслеђе. С друге стране, иако је познато да међу бројним античким мотивима, Рим и личности римске историје заузимају значајно место, изгледа да се истраживачи овим сегментом у већој мери нису бавили.¹ У овом раду ћемо стога покушати да откријемо Дучићев доживљај античког Рима, али и да утврдимо античке изворе на основу којих је градио слику о њему. Будући да су мотиви из римске историје у његовој поезији веома ретки, окренућемо се Дучићевој прози, и то, пре свега, његовим путописима *Градови и химере* и филозофским есејима у књизи *Блајо цара Радована*.

За нашу тему нарочито је занимљиво *Писмо из Италије*. Ако изузмемо опис римских улица и пијаца током ноћи и Дучићев солилоквиј о величанственој самоћи коју нам тишина тих простора може приуштити, готово цело писмо јесте

¹ tatjana.zdravkovic@sremac.edu.rs

² Изузетак је рад Мирона Флашара „Јован Дучић између Атине и Рима” у коме се разматра рецепција антике у делу Ј. Дучића, са посебним освртом на полемику коју су критичари водили, а која се односи на стереотип супротстављања грчког и латинског света. У главном делу рада Флашар се бави есејом *О срећи* и испитује на који начин Дучић преузима и трансформише идеје античких стоика. Истраживање је засновано на поређењу са Сенекиним и Јувеналовим делом (FLAŠAR 1996: 15–48).

ода античком Риму. Дакле, описа има мало, а и кад их има, они су готово увек повезани са реминисценцијом.² Наиме, уочено је да је у делу Јована Дучића стално присутно „преплитање прошлости и садашњости“, као и да „ураћање и разумевање онога што је било“ пружа објашњења садашњих и будућих догађаја.³

Писмо из Италије започиње поређењем Атине и Рима. Иначе, надметање двеју античких престоница у овом се путопису јавља неколико пута: „Атина је бивала и пролазила“, а Рим је „остао средиште света“; упамтили смо и схватили „живот атинског света“, али смо живот Рима „и сами проживели“; „Атина је узвишена, али нам је Рим ближи“... И док се супарништво Атине и Рима у осталим разматраним путописима и есејима готово увек завршавало у корист Атине,⁴ у поменутом путопису Дучић предност недвосмислено даје Риму.

Уверавање у непролазност Рима и представљање овог града као „средишта света“ Дучић наставља речима:

„Овде је постао римски законик о организацији живота: ослобођењу слуге од господара, сина од оца, жене од мужа, грађанина од цезара. Али је овде зачета и идеја о љубави још и пре хришћанског учења, јер римски филозофи нису били космо-чари, него моралисти; и Епиктет, и Сенека, и Цицерон, и Марко Аурелије, говоре о моралу основаном на братству и једнакости међу људима. Идеја о човечанству и идеја о човечности постале су овде истовремено. Ниједан други антички народ није ишао да осваја да би ујединио, него да би покорио; само је римски народ имао смисао о великој заједници под истим законима“ (DUČIĆ 1964: 178–179).

Није ли на овај начин Дучић, као ђак западне Европе, управо пропагирао основне европске идеје с почетка XX века? Слобода појединца, грађанска права, превласт Европе над остатком света, јаке институције њених држава... Да то јесу

2 Критичари, Дучићеви савременици, замерали су му што путописе исувише оптерећује историјом и митологијом: „У оба писма из Грчке он се понаша тако као да у тој земљи после Александра Великог нема више људи, као да не постоји ништа друго до њен пејзаж и њена прошлост, као да никада није било ни средњовековне Византије, ни садашње Грчке, него само старе Хеладе.“ О овоме в. KAŠANIN 2004: 239.

3 Такав Дучићев став према прошлости истраживачи објашњавају утицајем одрастања у Требињу. Наиме, град у коме се укрштају различите културе и цивилизације, различити пејзажи, климе, религије и навике у великој мери одредио је природу Дучића и утицао на његово стално враћање прошлости и преплитање прошлости и садашњости у његовом делу. О овоме, в. DIMIĆ, MILOŠEVIĆ 2022: 23.

4 Разматрајући есеј *О срећи*, Флашар објашњава да се Дучић послужио супротстављањем „два позната стереотипа: „филозофске“ Грчке и Рима „војничког“ колико и грађански „дисциплинованог““. Такође, уочио је да у том ривалству Дучић не скрива симпатије за Грчку. О овоме, в. FLAŠAR 1996: 37.

Леовац је приметио да је Дучић у изношењу својих ставова о Атини и Риму понекад недоследан: „У Првом писму из Грчке занимљива је Дучићева расправа о паганизму, који ће за њега постојати заувек: „у основама науке, узорима уметности, принципима права, моделима својих држава“, – расправа донекле конфузна, испреплетана дивљењем и неком врстом осуде Рима и хришћанства. Међутим, постоје осетне разлике, чак и контрадикције, између Дучићевих речи у овом путопису, на пример између одушевљених речи о Хелади и о Атини као њеној највећој слави, и оних Дучићевих похвала Риму у *Писму из Италије*, где се указује да је Атина „бивала и пролазила, али је Рим остао средиште света и магија људства...“, јер је Рим, и кад је престао да буде престоница целог античког света, постао престоница „будуће опште вере““ (LEOVAC 1963: 37–38).

идеје на којима је Дучић васпитаван и у које дубоко верује, показују нам одушевљење и занос са којима говори о њима. У ствари, Дучић у овом писму античку историју управо и представља као нешто живо што нас прати и што срећемо на сваком кораку. Ту везу са античким Римом, због које се и сâм стално враћа римским изворима, најбоље је објаснио у следећем одломку:

„Јер су стари римски људи још уз нас и са нама. Још идемо њиним путевима по свима старим континентима; и још прелазимо преко њиних мостова по нашим сопственим рекама; и још по нашим пољима лежи римски свет у гробљима која откопавамо; и још се дивимо њиховим аквадучима и пијемо воду из њихових цистерни као из њиховог длана. Зато су нам блиски. И кад нисмо ми код њих у Риму, они су код нас и у нашој кући“ (DUČIĆ 1964: 181).

Даље, Дучић у једном делу свог путописа са похвалом говори о стоицизму, филозофском учењу које највећим добром сматра врлину. Према његовом мишљењу, стоицизам је обликовао римског грађанина, а захваљујући Римљанима утицао и на „наш морални живот“. Рекли бисмо, пак, да Дучић под тим утицајем подразумева, пре свега, угледање на славне Римљане.

„Ни сами нисмо свесни колико у сваком од нас, у погледу идејном и моралном, има од римског карактера. Рим је био највећа школа о праву и дужности“ (DUČIĆ 1964: 181).

О стоицизму ће на сличан начин писати и у делу *Благо цара Радована*:

„Али је ипак стоицизам била једина доктрина која је задахнула највеће лепоте римског карактера и римске мудрости“ (DUČIĆ 1996: 46).

Наиме, познато је да је у почетку у Риму било великог отпора према грчкој филозофији. У есеју *О срећи* Дучић ће расправљати управо о том неприхватању филозофије, наводећи епизоду о протераним грчким филозофима. Међутим, стоичка филозофија је продрла у шире римске кругове, захваљујући грчком стоичару Панетију, који је био близак кругу Сципиона, а Римљани, познати као рационалан народ, су у овом учењу покушали да пронађу оно што им може бити од користи у животној пракси (СРЕПАЈАС 1974: 22–23). Управо о овоме говори Дучић када у *Писму из Италије* помиње Цицерона и његово схватање филозофије као „практичне мудрости за живот“. Знамо да је са датим учењем Цицерон имао прилике да се упозна још у својој младости када је у Риму слушао чувеног филозофа академичара Филона. Овакво поимање филозофије Цицерон је касније и сâм изложио у другој књизи дела *Разговори у Тускулу*. Следећи одломак из овог Цицероновог дела показује зашто је још Дучић, расправљајући о филозофији Римљана, поменуо баш овог славног римског говорника и филозофа:

„Философија је била занемарена све до сада и није имала ниједног истакнутог представника у латинској писаној речи. Моја је дужност да јој дам углед и да подстакнем њено изучавање тако да, ако сам на свом послу користио нешто својим суграђанима, и као докон будем од користи, ако могу“ (Cic. *Tusc.* 1.5).⁵

Дучић, као неко ко је изучавао историју филозофије, сигурно је добро познавао Цицероново дело, те је био свестан колики је његов допринос за њен развој.⁶ Дакле, ако је Дучић покушао да пронађе личност римске историје која ће у себи објединити идеал мудрости и идеал римског карактера, онда је то несумњиво пронашао у Цицерону, иако је познато да овај Римљанин није у потпуности заступао ни један филозофски правац, већ је његова филозофија еклектичка (BUDIMIR, FLAŠAR 1991: 255–258). Уочено је такође да се Цицерон помиње у „ланцу од више примера”⁷, и то заједно са Епиктетом, Сенеком и Марком Аурелијем. Покушај да пронађемо заједничку нит ових славних имена античке традиције вратиће нас стоицизму и учењу о врлини и највишим моралним вредностима.

У *Писму из Италије* наћи ћемо и наговештај легенде о Ромулу и Рему и оснивању „вечног града“, јер, како је већ примећено, Дучић је склон да причу оживи, а често и заврши легендом (LEOVAC 1963: 28).

„Као да су јуче на наше очи ударили овде први четвртасти камен на Палатину двојица младе браће које је задојила вучица из римског поља“ (DUČIĆ 1964: 180).

Међутим, из целе легенде о Ромулу и Рему и њиховом оснивању славног града, Дучић нам даје само два мотива: четвртасти камен на Палатину и вучицу која је подојила близанце и бринула о њима. „Четвртасти камен“ је вероватно алузија на део легенде који каже да је Ромул на Палатину основао *Roma quadrata*. Из овога се јасно види да је Дучић о Ромулу и Рему читао из Плутарха:

„Док је Ромул основао такозвану *Roma quadrata*, што значи: четвртаста, и хтео на том месту да подигне град, Рем се опет одлучио за неко безбедно место на Авентину, које је по њему назвао Реморион, а данас се зове Ригнарион“ (Plut. Rom. 9.4).⁸

Но, Дучићева намера није да нам исприча легенду. Он рачуна на читаочеву историјску компетенцију и не упушта се у рекапитулацију онога што се подразумева да сви већ одавно знамо. Наговештај легенде, чини се, овде има задатак да читаоца премести из савременог доба у свет антике, и то кроз илустрацију два мотива. С једне стране, „четвртасти камен” упућује на бројне остатке материјалне културе старих Римљана које можемо и данас да видимо, те тиме што је материјализује, он прошлост приближава читаоцу; уосталом, то нам касније потврђује и низање градитељских подухвата Римљана, као што су цирк, путеви, мостови, аквадукти... тј. све оно у шта су Римљани могли уградити тај „четвртасти камен”. С друге стране, синтагмом „двојица младе браће” и избегавањем њиховог именовања Дучић елиминише дистанцу која би се могла јавити и чини да лакше уронимо у антички свет. Наиме, оваква перифраза упућује на универзалност и приближава поменуте

6 О Цицероновом пионирском задатку стварања филозофског дискурса на латинском језику, у римској средини, в. на пример DIMITRIJEVIĆ 2020.

7 Флашар помиње да се Сократ у Сенекиним списима јавља у низу од више примера, и то најчешће уз Катона Утичког. Такође, сматра да је Дучић устаљено удруживање поменутих парадигматских ликова преузео од Сенеке. Ипак, Дучићево низање примера, закључује Флашар, није у потпуности подударно са реторском техником античких аутора којом се врши доказивање егземплумом. О овоме в. FLAŠAR 1996: 32, 46.

8 Прев. К. Марицки Гађански.

легендарне личности обичном човеку.

На крају путописа ставиће Дучић у центар свог разматрања поново римског грађанина и подсетиће нас још једном колико му дугујемо:

„Наш идејни живот везан је за грчке филозофе, наш морални смисао за јеврејске пророке, а наша идеја о грађанској величини за римске карактере. Зато овде нико није странац. Сви смо пили на том извору, и сви смо прожети овом светлошћу. На сваком старом камену овог града има нешто написано од дубине свих људских колена, и овде је запечаћено нешто од сопствене судбине свију нас...” (DUČIĆ 1964: 182).

Познато је да Дучић у својој прози често комбинује легенду, историјске изворе и књижевност (LEOVAC 1963: 29), па ће и овде слику о Риму стварати на тај начин. Примећено је да је „Дучићев Рим римски, али мање папски, град историје, античке и средњовековних мистика, без погледа на барокна архитектонска и уметничка дела, док савремености нема ни у знацима” (ŠEATOVIĆ 2022: 99). Поглед на историјске околности датог периода доводи до закључка да се такав приступ донекле може објаснити жељом да се побегне од мучне стварности.⁹ Погледајмо сада шта још не налазимо у овом путопису, а с правом бисмо могли очекивати. Наиме, нема ни помена грандиозним архитектонским здањима, као што су Колосеум и Пантеон, која и данас красе Вечни град. Намеће се утисак да је Дучић овде склон уопштавању, да помињањем мостова, путева и аквадукта имплицира добра намењена општем интересу, тј. римском грађанину. Такође, осим низа Епиктет, Цицерон, Сенека и Марко Аурелије, и Цицерона, кога ће поменути још једном, нећемо прочитати ни једно друго име. Чини се да је у фокусу Дучићеве контемплације, пре свега, Рим, персонализован у римском грађанину са оном врлином којом га је обогатила стоичка филозофија. Управо такав грађанин нам је данас узор; исти онај који нам је оставио своје законе, своју књижевност, историју, и онај кога срећемо на улицама, мостовима, у храмовима и базиликама славног града.

Размотрили смо значај Цицерона као филозофа моралисте у *Писму из Италије*, а погледајмо сада у ком контексту се Цицерон јавља у неким другим Дучићевим путописима и есејима. У есеју *О пријатељству*, Дучић један већи сегмент посвећује Цицерону и његовој филозофској расправи *Лелије или о пријатељству*. Будући да у овом одељку детаљно износи садржину списка, готово смо сигурни да је Дучић у рукама имао поменуто Цицероново дело. Парафразирајући поједине делове, уз критички осврт на почетку да је реч о делу које је „више племенито него оригинално“, на крају одељка закључује: „Ово је Цицеронова доктрина о пријатељству, одиста више блистава него оригинална.“ Међутим, без обзира на то што приступ датој теми подразумева критички отклон, поједини Дучићев ставови о пријатељ-

9 Шеатовић наводи да је Дучић је у Риму боравио у три наврата, и то сваки пут у сложеним политичким околностима: први пут 1908. године када се борио да укаже на неправду која је учињена анексијом Босне; други пут 1912. у условима бугарског пропагандног деловања, указивао је на значај ослобођења Старе Србије и Македоније; и на крају, трећи боравак од 1933. до 1937. године за Дучића као дипломату морао је бити нарочито тежак јер је обележен променљивим дипломатским односима Италије и Југославије, од отвореног непријатељства до преговора и покушаја нормализације односа. О овоме в. ŠEATOVIĆ 2022: 98–100.

ству које налазимо у овом есеју формирану су управо под утицајем поменуте Цицеронове расправе. У вези са тим, наводимо најпре два илустративна примера у којима Дучић износи Цицеронове мисли о пријатељству:

„Цицерон каже да је само љубав извор пријатељства, а никако корист или страх“ (DUČIĆ 1996: 182).

„Друго, Грци кажу: врати пријатељу колико ти је дао. Цицерон се индигнира овим рачунањем и пребројавањем; и тражи да будемо бољи у срцу него и тачни у рачуну“ (DUČIĆ 1996: 181).

Није тешко уочити да су Дучићеве искази који се јављају у другом делу есеја, а које дајемо у наставку, обликовани према претходно наведеним тумачењима:

„Где има страха, нема пријатељства“ (DUČIĆ 1996: 214).

„Велики услов пријатељства, то је не тражити благодарност за учињене услуге“ (DUČIĆ 1996: 197).

Дакле, евидентно је да је Дучић у Цицероновом спису, ако не у потпуности, а оно сигурно делимично, нашао инспирацију за своја размишљања о пријатељству. Уз то, морамо имати на уму да поређењу ставова самог аутора и оних изражених у античким изворима треба приступати увек са дозом опреза, јер у „примерима садржана традиционална значења учествују као елементи градње у равни свеколике структуре Дучићевог есејистичког казивања“ (FLAŠAR 1996: 31).¹⁰

У разматраном есеју Дучић ће Цицерона обасипати похвалама: „највећи теоретичар пријатељства“, „најбриљантнији писац свог времена“, „овај мудрац“, „римски мудрац“... Дучићева намера да изнесе преглед Цицеронове расправе, а да притом не коментарише ставове које антички аутор износи, могла је довести до сувопарног излагања; стога, овакве идеализујуће формулације уносе личну ноту и појачавају афирмативни тон писца у вези са поменутим аутором и датом темом.

У делу *Блајо цара Радована*, у есеју *О херојима*, Цицерон је наведен као пример храброг државника и политичара, али и као један од оних који се боје „своје жене код куће“. Наиме, Дучић каже да је Цицерон био под утицајем своје жене Теренције када је осуђивао на смрт Катилинине заверенике. Ово показује да је Дучић свој суд о Цицерону формирао читајући Плутархове *Ујоредне живојописе*, јер овај антички писац управо тврди да је Теренција у погледу државничких послова имала велики утицај на свог мужа:

„Теренција му то јави и стане га подстицати на оштар поступак против завереника, јер и она није била блага ни бојажљива него честољубива жена, те је, као што каже сам Цицерон, више учествовала у његовим државним бригама него што је допуштала да он учествује у њеним домаћим“ (Plut. Cic. 20. 2).¹¹

Зна се да је Цицеронова намера да заверенике осуди на смрт била повод

¹⁰ Ипак, подробнија анализа и поређење датог есеја и Цицероновог списка, уз поменути опрез, могли би довести до нових сазнања. Детаљном анализом би се могао утврдити Цицеронов утицај на Дучића, како у погледу избора тема, тако и формирању ставова о појединим питањима. Нарочито би могло бити занимљиво поређење у погледу егземплификације.

¹¹ Прев. М. Ђурић.

за његово прогонство, а верујемо да је Дучић рачунао на читаочеву обавештеност. Поменути Плутархова карактеризација Теренције могла је, такође, дати повода Дучићу за закључак да се Цицерон „развенчао од Теренције што га није волела“. С обзиром на то да Плутарх као разлоге развода наводи небригу Теренције за Цицерона у време грађанског рата (Plut. Cic. 41.2), можемо приметити да је Дучићева констатација помало смела и слободна. Но, и сам Плутарх у приказивању личности, како примећује Милош Ђурић (1990а: 727), не наступа са позиције историографа, који има намеру да чињенице истражи и поткрепи сведочанствима, већ са позиције биографа који жели да утиче на морално обликовање читалаца. Чини се да смеле Дучићеве интерпретације имају исти задатак: да кроз примере нагласе, понекад служећи се и хиперболом, да избегавамо све оно што нас може ометати на путу ка највишим етичким вредностима.

На крају, вреди поменути и део есеја *О херојима* у коме Дучић пружа свеобухватан приказ Цицеронове личности.

„Цицерон је несумњиво не само највећи филозоф у то време, него и херој римски. Не само што је био највећи беседник и писац, него је узоран политички карактер, зато што је очувао републику стављајући под суд Катилину и његове другове. Као такав државник је добио и име Спаситеља. Био је некористољубив и чистих руку; и, најзад, убијен од тирана Антонија и Октавијана, непријатеља републике“ (DUČIĆ 1996: 342).

Дучић овде кроз епитет „Спаситељ“ имплицира почасну титулу *pater patriae* коју је Цицерон стекао након разоткривања Катилиних завере. Како Плутарх помиње да су Цицерона грађани „називали спасиоцем и оснивачем отаџбине“ (Plut. Cic. 22. 3)¹², сасвим је извесно да је Плутарх поново био извор поменутог исказа.

* * *

Размотримо сада како Дучић представља Цезарову личност. У свом делу *Градови и Химере* три пута ће поменути Цезара. Први пут, говорећи о Женеву, писац нас подсећа да су туда прошли „сви векови људске врсте“ и да је ту где стоји статуа Жан-Жак Русоа било „оно исто острвце где је Јулије Цезар бацио мост да пребаци своје тешке легије у Галију“. Реч је о Цезаровој наредби Хелвећанима да сруше мост, о чему је Дучић могао читати код самог Цезара. С обзиром на то да Цезар у свом историјско-мемоарском делу *Галски рат* каже „и нареди да се разори мост код Генаве“ (Caes. B.G. 1. 7)¹³, није сасвим јасно да ли се Дучић поиграо семантичким опсегом глагола „бацити“ или пак смемо да будемо слободни и претпоставимо да је реч о погрешној интерпретацији. У корист наше претпоставке иде и Дучићева напомена да је Цезар желео да пребаци легије у Галију. На крају, било ком тумачењу да се приклонимо, једно је очигледно: када Дучић каже да је Цезар „бацио мост“ – било да га је уништио или саградио – намера му је да демонстрира моћ и одлучност римског војсковође, које се у Женеву памте до данас.

На другом месту Дучић, поредећи Атину, Рим и Женеву, не пропушта прилику да поново помене славног римског војсковођу:

¹² Прев. М. Ђурић.

¹³ Прев. А. Тузлић.

„Као што је у Атини и данас жив Сократ, а у Риму Јулије Цезар, већма него ико ко је живео пре и после њих у тим градовима, тако и у Женеви још непрестано живе Калвин и Жан-Жак Русо“ (DUČIĆ 1964: 131).

И трећи пут, говорећи о Партенону у *Друјом њисму из Грчке*, истиче да је и Цезар прошао овим храмом:

„На овом истом зиду старог храма на којем сада мирно стоји ваша зелена сенка, ономад је прошла сенка Сократова и Софоклесова, а малочас Цицеронова и Плутархова. Исти овај мрамор под ногама, зазвечао је истоветним звуком Александру и Цезару. И пре и сада био је Партеон средиште света на којем су застајале очи обожаваца и рука рушилаца, с истим дивљењем и страхом“ (DUČIĆ 1964: 169).

Монументалност и лепота Партеона, о којима говори Дучић, саме по себи не дају потпуну слику античког светилишта уколико на њој не замислимо Сократа и Софокла. Ипак, изгледа да ни то није било довољно, слика постаје целовита, тек када се у светилиште призову Цицерон и Цезар. Сјај и грандиозност најлепшег храма грчког света остају безвредни ако се не употпуне људима који су тај свет осмислили и обликовали, али и онима који су учинили да тај свет дође до нас. Тиме нам Дучић преноси и основно начело грчке религије, а то је „сродство човека и бо-жанстава“ из кога проистиче „ведрина и оптимизам“, које је, на крају, и било „извор целе грчке мисли и стварања“. Као и у раније наведеним одељцима и овде се нижу примери; преплићу се представници књижевног света са онима из историјских кругова. У вези са тим, Флашар наводи податак да су се Јувенал и Сенека обилато користили примерима у низу као доказа за тврдње, те закључује да је Дучић могао учити од ових античких аутора. Уз то истиче да Сенека у једном од својих моралистичких писама користи исти пример у низу, Александар и Цезар, који налазимо у цитираном одељку (FLAŠAR 1996: 35).

Чини се да Дучић, било да је у Женеви или Атини, има за циљ да нас подсети да великани антике још увек живе. Успутним помињањем Цезара, као да жели да још већи значај местима о којима пише. Међутим, потпунију слику о Цезару налазимо у књизи *Блајо цара Радована*:

„Историја чини неправду и према Цезару, кад не говори о њему него само као о војсковођи и себичном диктатору. Неоспорно, Цезар је имао све погрешке човека свог времена; био је често ближи Сули и Помпеју, него Катону и Цицерону. Није имао пуно моралних скрупула, али није био зао, него чак и добар, често и добродушан. Био је у сенату осумњичен да је учествовао у завери Катилине против републике, што изгледа и тачно. Али је и Цезар, као Наполеон, ишао да створи моћно Царство од Републике, која је тек била изашла из анархије Маријеве и тираније Сулине. Наполеон је обожавао Јулија Цезара, и често се питао шта би Цезар урадио да није био убијен. – Истина, и поред свега тог, Јулије Цезар није херој чистог типа о каквом овде говоримо“ (DUČIĆ 1996: 329–330).

Цитирани одељак и Дучићева карактеризација Цезара враћа нас поново Плутарху, и то не само у смислу констатација које су подударне, а којима се описује

овај римски војсковођа и државник, већ и у погледу намере да се карактер прикаже кроз моралне црте личности.

Од истакнутих римских државника и политичара, поред Цицерона и Цезара, у Дучићевом делу наилазимо на Катона, Сципиона, Брута, Тиберија Граха, Нерона, Тита. Кад је реч о римским књижевницима, осим Цицерона, Дучић се радо освртао на Сенеку, Марка Аурелија, Тацита, Јувенала, Катула, Овидија, Хорација. Каткад би само површно поменуо њихова имена и направио алузију на њихов књижевни рад, као да рачуна на читаочеву обавештеност о овим античким ауторима, а каткад би у краћим цртама анализирао понеку њихову мисао или поменуо неку анегдоту из њиховог живота. Чини се да посебну пажњу поклања римским песницима. Чак се и из кратких коментара које даје може наслутити одлично познавање њиховог књижевног рада. Но, све ово би могло бити предмет новог проучавања које би дало једну потпунију слику о Дучићевом доживљају античког Рима и његовог односа према римским писцима.

Читајући Дучићево дело стичемо утисак, чак и када експлицитно не помиње Рим и личности римске историје, да је антика свеприсутна и да насупрот ефемерној савремености, увек стоји свет вечне антике. Тако ће, на пример, писац рећи за „талијанског бога” да је „добродушан и гојазан, као римски сенатор”, у слику женевског пејзажа увешће Цезарове легије, критиковаће легије, Нерона и друге цареve који су блага хеленске културе или односили у Рим или уништавали... Овде посебно желимо да истакнемо и принцип да „све има цену и да ништа нема вредност”, који смо пронашли у Дучићевом делу, а за који такође верујемо да је потекао из античке културе.

„Одиста је горко што Женева, изгледајући свачија, изгледа ничија. Осећа се да се овде све купује и све продаје. Све је нумерисано, све измерено, све таксирано. Сва се врата отварају на једну реч и на једну монету. Ништа не остаје затворено и закључано да се сачува за поносне традиције домаће... Све овде изгледа изнесено на пазар и оглашено на добош” (DUČIĆ 1964: 130).

Дучић се са поменутиим мотивом „града на продају” могао упознати читајући Салустиево дело *Југуртин рај*. Наиме, Салустие каже: „...а у Риму је све на продају” (Sal. Iug. 8)¹⁴, а затим нас извештава да је нумидски краљ Југурта, пошто је протеран из Рима, где је успешно поткупљивао римске магистрате, изговорио: „Поткупљивог ли града! Продаће се брзо само да нађе купца!” (Sal. Iug. 35)¹⁵. Иако Југуртине речи говоре о потпуном посрнућу и искварености високог римског друштва, што ни у ком случају не може бити карактеристика становника Женеve, ипак не можемо да се отлемо утиску да је управо Салустиева прича инспирисала Дучића да овај град представи као место у коме је друштво у извесној мери подредило етику економији. Свака алузија, па и она посредна, на Југуртин доживљај Рима чини Дучићеву критику тако оштром да читаоцу не преостаје ништа друго него да осуди појаве једног меркантилног друштва и да се жестоко супротстави идеји према којој материјални интереси обликују односе и вредности.

Дубља анализа разматраних примера доводи нас до закључка да се Дучи-

¹⁴ Прев. Г. Маричић.

¹⁵ Прев. Г. Маричић.

ћев осврт на римску античку традицију одвија у неколико праваца. Прво, уочили смо низање примера, без намере да улази у било какво дубље тумачење. Друго, понекад износи, тј. анализира учења античких аутора, а дати примери су показали да је у том смислу за Дучића нарочито био инспиративан рад Сенеке и Цицерона. Теме којима се бави често тумачи кроз визуре поменутих античких аутора. Затим, уочили смо алузије на митове и легенде старог Рима, али поново без намере да се они подробније објасне, с обзиром на то да се класично образовање читалаца под-разумевало. Истраживање је даље показало да Дучић има обичај да нарочито гло-рификује Цицерона, а у извесној мери и Цезара. Указали смо на то да је суд о њима формиран на основу Плутархових биографија, али смо такође уочили да је Дучић понекад склон слободним интерпретацијама. У вези са тим, слободна тумачења су у функцији истицања примера којима би се утицало на читаоца. Показали смо и да је Дучићева фасцинација античким Римом присутна, како у смислу општих ми-толошких места, тако и у смислу историјских и књижевних мотива. Значај римске антике и свој однос према овом раздобљу историје и римском наслеђу можда је и сам Дучић најбоље објаснио констатацијом у *Писму из Италије*: „Сви смо пили на том извору ...”. Коначно, у њој су сажети сви разлози његове потребе да се стално враћа римској традицији и култури, које су дубоко укорене у свакоме од нас.

Цитирана литература

- BUDIMIR, FLAŠAR 1991: BUDIMIR, Milan i FLAŠAR, Miron. *Pregled rimske književnosti*. Beograd: Naučna knjiga, 1991. [orig.] БУДИМР, Милан и ФЛАШАР, Мирон. *Преглед римске књижевности*. Београд: Научна књига, 1991.
- CREPAJAC 1974: CREPAJAC, Ljubomir, (predgovor i prevod). *Ciceron, Rasprave u Tuskulu*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1974. [orig.] ЦРЕПАЈАЦ, Љубомир, (предговор и превод). *Цицерон, Расправе у Тускулу*. Београд: Српска књижевна задруга, 1974.
- DIMITRIJEVIĆ 2020: DIMITRIJEVIĆ, Dragana. „Zakoni dvanaest tablica u Ciceronovom filozofskom dijalogu O zakonima“, u *Nomophylax: Zbornik radova u čast Srđana Šarkića*. Beograd: Službeni glasnik, 2020, 53–65. [orig.] ДИМИТРИЈЕВИЋ, Драгана. „Закони дванаест таблица у Цицероновом филозофском дијалогу О законима“, у *Nomophylax: Зборник радова у част Срђана Шаркића*. Београд: Службени гласник, 2020, 53–65.
- DIMIĆ, MILOŠEVIĆ 2022: DIMIĆ, Ljubodrag i MILOŠEVIĆ, Miladin. „Jovan Dučić i Mediteran: pogled diplomate“, u *Jovan Dučić – Pesnik i diplomata, Zbornik radova povodom sto pedeset godina od rođenja*. Beograd: SANU, 2022, 23–43. [orig.] ДИМИЋ, Љубодраг и МИЛОШЕВИЋ, Миладин. „Јован Дучић и Медитеран: поглед дипломате“, у *Јован Дучић – Песник и дипломата, Зборник радова поводом сто педесет година од рођења*. Београд: САНУ, 2022, 23–43.
- DUČIĆ 1964: DUČIĆ, Jovan. *Izabrana dela*. Beograd: Narodna knjiga, 1964. [orig.] ДУЧИЋ, Јован. *Изабрана дела*. Београд: Народна књига, 1964.
- DUČIĆ 1996: DUČIĆ, Jovan. *Blago cara Radovana; Jutra sa Leutara*. Beograd: Prozaik, 1996. [orig.] ДУЧИЋ, Јован. *Благо цара Радована; Јутра са Леутара*. Београд: Прозаик, 1996.
- ĐURIĆ 1990a: ĐURIĆ, Miloš. *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990. [orig.] ЂУРИЋ, Милош. *Историја хеленске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.

- ĐURIĆ 1990b: ĐURIĆ, Miloš, (predgovor, prevod i napomene). *Plutarh, Slavni likovi Antike I*. Novi Sad: Matica srpska, 1990. [orig.] ЂУРИЋ, Милош, (предговор, превод и напомене). *Плутарх, Славни ликови антике I*. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- ĐURIĆ 1990c: ĐURIĆ, Miloš, (prevod i napomene). *Plutarh, Slavni likovi Antike II*. Novi Sad: Matica srpska, 1990. [orig.] ЂУРИЋ, Милош, (превод и напомене). *Плутарх, Славни ликови антике II*. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- FLAŠAR 1996: FLAŠAR, Miron. „Jovan Dučić između Atine i Rima“, u *O Jovanu Dučiću, Zbornik radova povodom pedesetogodišnjice smrti*. Beograd: SANU, 1996, 15–48. [orig.] ФЛАШАР, Мирон. „Јован Дучић између Атине и Рима“, у *О Јовану Дучићу, Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти*. Београд: САНУ, 1996, 15–48.
- KAŠANIN 2004: KAŠANIN, Milan. „Usamljenik (Jovan Dučić)“, u Kašanin, M. *Sudbine i ljudi: ogledi o srpskim piscima*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004. [orig.] КАШАНИН, Милан. „Усамљеник (Јован Дучић)“, у Кашанин, М. *Судбине и људи: огледи о српским писцима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- LEOVAC 1963: LEOVAC, Slavko. *Helenska tradicija i srpska književnost XX veka*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, 1963.
- MARICKI GAĐANSKI 2004: MARICKI GAĐANSKI, Ksenija, (prevod, komentar i pogovor). *Plutarh, Tesej, Romul*. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“, 2004.
- MARIČIĆ 2004: MARIČIĆ, Gordan, (prevod, predgovor i komentar). *Gaj Salustije Krisp, Jugurтин rat*. Novi Sad: Stylos, 2004.
- ŠEATOVIĆ 2022: ŠEATOVIĆ, Svetlana. „Mediterranski krug Jovana Dučića – Putopisi i diplomatske misije“, u *Jovan Dučić – Pesnik i diplomata, Zbornik radova povodom sto pedeset godina od rođenja*. Beograd: SANU, 2022, 95–104. [orig.] ШЕАТОВИЋ, Светлана. „Медитерански круг Јована Дучића – Путописи и дипломатске мисије“, у *Јован Дучић – Песник и дипломата, Зборник радова поводом сто педесет година од рођења*. Београд: САНУ, 2022, 95–104.
- TUZLIĆ 1988: TUZLIĆ, Ahmed. *Gaj Julije Cezar, Galski rat, Građanski rat*. Novi Sad: Matica srpska, 1988. [orig.] ТУЗЛИЋ, Ахмед, (превод). *Гај Јулије Цезар, Галски рат, Грађански рат*. Нови Сад: Матица српска, 1988.

Tatjana Zdravković Stojanović

ANCIENT ROME IN THE WORK OF JOVAN DUČIĆ

Summary

This article examines the portrayal of ancient Rome and the figures of Roman antiquity in Jovan Dučić's work, particularly in his books *King Radovan's Treasure* and *Cities and Chimeras*. It takes into consideration the connection between the Roman literary heritage and the aforementioned prose works. In this respect, our analysis shows that Dučić was well acquainted with Cicero's literary work and that he often glorified this classical author. He also represented Caesar in a similar way. The representation of these ancient figures suggests that Dučić used Plutarch's *Biographies* as a source, although he occasionally relied on free interpretation. In addition, this paper considers the legend of Rome's foundation and its role in Dučić's work. It is shown that Dučić used allusions to this legend, assuming the reader's competence.

Keywords: Jovan Dučić, *King Radovan's Treasure*, *Cities and Chimeras*, Rome, Cicero, Caesar, Plutarch